

DUŠAN LAKIĆEVIĆ, *Misao i praksa socijalne politike Jugoslavije između dva svetska rata*, Beograd 1976, izd. Institut za socijalnu politiku, 119 str.

1.

Naučni radovi o povijesti socijalnog zakonodavstva veoma su malobrojni u našoj naučnoj literaturi. Još su malobrojniji radovi o povijesti socijalne misli. Kad sam dobila u ruke knjigu dra Dušana Lakićevića »Misao i praksa socijalne politike Jugoslavije između dva svetska rata« mislila sam da je konačno ispunjena jedna velika praznina u našoj socijalnoj historiografiji međuratnog razdoblja. Ali sam se ubrzo razočarala u kompozicijskom i sadržajnom smislu. Sociološki pristup toj problematici, koja je veoma konkretna i vremenski ograničena, nije bio moguć bez konkretizacije činjenica i zbivanja, a to u tome radu nije dosljedno provedeno. Osim toga, nijansirana sociološka metodologija — vjerojatno prilično nesretno iskomponirana — dovela je do nejasnoća, zbog kojih ova knjiga ne može biti priručnik.

Knjiga je kompozicijski podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu, pod naslovom »Misao socijalne politike«, govori se o teoretičarima socijalne politike u Jugoslaviji. U drugom dijelu, pod naslovom »Praksa socijalne politike«, obrađuju se najrazličitiji elementi, koji su sastavni dio socijalne politike u praksi. Takva je podjela u redu, ali obrada nije.

2.

U prvom dijelu autor je izdvojio nekoliko najmarkantnijih ličnosti socijalne teorije (Božidara Adžiju, Andriju Štampara, Dragoljuba Jovanovića, Iliju P. Perića, Ivana Vujoševića i Slobodana Ž. Vidakovića), i od svakog prikazao s pomoću citata jedno ili dva djela. Budući da Lakićević ne poznaje dovoljno teoretičare o čijim mislima piše, zadržava se na manje vrijednim radovima, često ih pogrešno interpretira i netočno citira.¹

Autor se nije potrudio da upozna kompletnu bibliografiju Božidara Adžije, već samo radove objavljene u »Izboru članaka«, pa je na osnovi ranih Adžijinih radova izložio misli toga poznatog kreatora socijalne politike u Jugoslaviji. Međutim Adžiju i njegove metamorfoze — od pripadnika Socijaldemokratske stranke do komunista — potrebno je pratiti s pomoću radova objavljenih u *Radničkoj zaštiti*, *Socijalnoj misli* i drugdje i tek onda dati sud, ne odvajajući teoriju od prakse, kako se ne bi okrnjilo Adžijino djelovanje i njegova ličnost. Prikaz misli Andrije Štampara Lakićević je donio na temelju jednog rada, te su zanemareni Štamparovi prilozi u *Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja* 1919, u *Glasniku Centralnog higijenskog zavoda*, *Socijalno-medicinskom pregledu* i drugdje. Štampar, kao osnivač socijalne medicine u Jugoslaviji, postupno je izgrađivao svoj plan na temelju reagiranja ternca i od 1925, kad je objavio knjigu »Socijalna medicina«, pa do 1940. njegova je misao sazrijevala i bivala korigirana praksom.

¹ Bilješka 7 na str. 13 i bilješka 14 na str. 16 kod dra Adžije netočne su.

Nasuprot relativno kratkom opisu Štamparovih misli, Dragoljubu Jovanoviću Lakićević je posvetio gotovo sedam stranica, iako su Jovanovićeva predavanja o problemima socijalne politike, održana 1931. na Pravnom fakultetu u Beogradu, do danas neobjavljena, i zbog toga u međuratnom razdoblju nisu mogla snažnije utjecati na provođenje socijalne politike u Jugoslaviji.

Lakićević ne poznaje dovoljno ni bibliografiju radova Ilije Perića, iako bi mu radovi toga autora objavljeni u *Socijalnom arhivu* znatno olakšali posao na pisanju knjige, osobito njena drugog dijela.

Ivan Vujošević očito je buržoaski ideolog neznatne vrijednosti i mislim da ga nije trebalo prikazati, budući da su zanemarene i izostavljene znatno važnije ličnosti u socijalnoj politici (dr Dragoslav Smiljanić, osnivač Radikalne socijalne stranke, Grga Bogić koji radi u Društvu socijalnih radnika oko 1925. godine, dr Stevan Ivanić koji je tridesetih godina mnogo pisao o socijalnoj politici u *Radničkim novinama*, dr Đuro Basariček, urednik *Narodne zaštite*, službenik Središnjeg zemaljskog odbora za zaštitu porodica poginulih vojnika i predsjednik Lige za zaštitu djece itd.).

Zanimljiva je svakako ličnost Slobodana Ž. Vidakovića, iako treba istaći da su radovi toga autora ipak više informativne studije iz socijalne problematike nego naučni radovi. Kao šef odsjeka za štampu, turizam i kulturnu propagandu grada Beograda, tajnik Saveza gradova (osnovanog 1927. godine) i urednik *Beogradskih opštinskih novina* Vidaković je raspolagao materijalima koji su mu omogućivali da napiše niz radova i knjiga o socijalnoj problematici Beograda. Mislim da je u Vidakovića najdragocijenija njegova sklonost radikalnim zahvatima u socijalnoj politici, zbog čega ga je kao komunista i optužio dr Miroslav Stojadinović, urednik *Savremene opštine*, te mu se radovi poslije 1937. više ne objavljuju.

3.

Drugi dio knjige posvećen je praksi socijalne politike. Taj dio Lakićević je podijelio u tri veća poglavlja: A. Faktori socijalne politike; B. Nosioci socijalne politike i C. Socijalno zakonodavstvo. Svaki od tih dijelova podijeljen je u manja poglavlja. Faktori socijalne politike obrađeni su u društvenoj osnovi (ekonomski i demografski faktor) i društvenoj nadgradnji (govori se ukratko o djelovanju nauke, običaja i morala, humanističkim pokretima, radničkim pokretima, društveno-ekonomskom i društveno-političkom sistemu i o Međunarodnoj organizaciji rada).

U poglavlju o nosiocima socijalne politike obrađuje se država, teritorijalna samouprava, funkcionalna samouprava (socijalno osiguranje i burza rada), humanitarne organizacije i organizacije radničke klase.

Poglavlje o socijalnom zakonodavstvu započeto je s općim karakteristikama radničke klase, da bi se dao prikaz Vidovdanskog ustava kao izvora socijalnog zakonodavstva, prikaz radničkog zakonodavstva (Zakon o zaštiti radnika, pravo na organiziranje radnika, Zakon o socijalnom osiguranju radnika), prikaz zakonodavstva o zaštiti vojnih invalida i drugih žrtava rata (ratni vojni invalidi, dobrovoljci, nosioci Karađorđeve zvijezde s mačevima), prikaz

zakonodavstva o zaštiti djece i omladine, prikaz zakonodavstva o zaštiti materijalno neosiguranih osoba, te zakonodavstva o agrarnoj reformi.

Kao i ranije, autor i tu zapada u niz pogrešaka zbog nedovoljnog poznavanja problematike, te je gotovo svaki problem nedovoljno obrađen, nedorečen i krnj. Gotovo mi je nemoguće nanizati sve pogreške autora, jer bi to zahtijevalo mnogo više mjesta nego što mi je na raspolaganju, zahtijevalo bi zapravo ponovno pisanje knjige.

Te su pogreške različitog karaktera i ne mogu se okarakterizirati kao štamparske ili slučajne. Napomenut ću samo neke.

Na str. 49. Lakićević govori da je kriza nastupila 1929. godine. To nije točno i taj je problem već odavno osvjetljen. Kriza je, istina, počela u SAD 1929. godine, ali je ta godina u našim krajevima najbolja privredna godina prije izbijanja velike svjetske krize i uzima se kao godina prosperiteta. U Jugoslaviji je kriza počela harati tek u jesen 1931, kad je došlo do sloma privatnog bankarstva, i kad su agrarna, financijska i industrijska kriza zajedno uzdrmale iz temelja privredu zemlje. Prema tome, privredna kriza i proglašenje šestojanuarske diktature ne padaju u isto vrijeme i periodizacija ne odgovara.

Čitavo poglavlje o ekonomskom faktoru (str. 51–52) može se objasniti polukolonijalnim položajem Jugoslavije u odnosu na strani kapital. Pri tome treba razlikovati dvostruku ovisnost jugoslavenske privrede o inozemstvu: ovisnost o uvozu sirovina potrebnih za industrijsku proizvodnju (npr. gotovo sva pamučna pređa za tekstilnu industriju nabavljala se u inozemstvu, te je ta praksa uoči drugoga svjetskog rata dovela do krize sirovina u tekstilnoj industriji), i ovisnost nekih privrednih grana o izvozu polufabrikata ili ruda u inozemstvo (bakar, boksit, željezna rudača itd.). Gotovo sva dionička društva — pogotovo ona značajnija — bila su u rukama stranog kapitala, a akumulirani kapital izvezio se u inozemstvo u obliku dividendi. Posljedica toga bila je da se zemlja neprestano nalazila u fazi prvobitne akumulacije kapitala, i zbog toga privreda nije mogla stvoriti materijalnu bazu za prelaz u višu formu društvenih odnosa.

Na str. 53, Lakićević govori o velikom utjecaju nauke na razvoj socijalnog zakonodavstva. Mislim da taj utjecaj nije bio tako velik. Glavni poticaj nastanku i daljnjem izgrađivanju socijalnog zakonodavstva došao je nakon prvoga svjetskog rata izvana, od Washingtonskih konvencija i kasnije od Međunarodne organizacije rada (to je autor lijepo obradio na str. 64), a znatnu ulogu odigrao je i pritisak radničke klase u poslijeratnom revolucionarnom vremenu (na str. 63 prenatlažen je utjecaj političkih stranaka na razvoj socijalne politike).

Običaj i moral — kao faktori socijalne politike — imali su znatniju ulogu samo na selu. Na formiranje socijalnog zakonodavstva neznatno su utjecali (str. 54–56).

U poglavlju o radničkom pokretu (str. 58) nije potrebno citirati Tucovića, jer je ta problematika izvan vremenskog okvira te radnje i veoma je dobro obrađena.² Ukoliko se ipak željela istaći važnost radničkog pokreta do 1914. na formiranje socijalnog zakonodavstva, trebalo je to učiniti za sva područja današnje Jugoslavije. Nejasna je i autorova definicija na str. 59 koja se odnosi

² *Dr Ivan Kovačević, Dimitrije Tucović i drugi socijalisti o ekonomskoj politici srpske vlade 1903–1914, Beograd 1975.*

na međuratno razdoblje: »Pored nastojanja da se sačuva nacionalna nezavisnost i sloboda«. Autor je očito zanemario klasne karakteristike društva. Jednako tako razlika između revolucionarnoga komunističkog i reformističkog pokreta na str. 60 može se dati mnogo jasnije i kraće, i nije potrebno citirati Bogdana Krekića.

Prvi počeci socijalnog osiguranja morali su se također opisati na svim područjima Jugoslavije, a ne samo na nekim, ako se već o njima govori (str. 65–69), pri čemu je period do 1918. svakako predimenzioniran, a međuratni posve zanemaren. Ta je problematika detaljno obrađena u časopisu Ministarstva socijalne politike *Socijalni arhiv* pred drugi svjetski rat. Podatak da je najstarija rudarska bratovština osnovana tek 24. XI 1893. u Rudama, kraj Samobora, nije točan.³

Na str. 70, banovina je označena kao teritorijalna samouprava. Banovine — izuzev Banovine Hrvatske — nisu imale nikakvih samoupravnih elemenata i u njima je sve postavljano odozgo.

Na str. 71, navodi se da su općine (vjerojatno gradske, opaska MKD) bile nešto aktivnije u oblasti socijalne politike poslije osnivanja Saveza gradova. Osnutak Saveza gradova i aktiviranje socijalne politike u gradovima nisu povezani. Gradovi su počeli veću pažnju posvećivati zbrinjavanju nezaposlenih i siromašnih tek u vrijeme velike svjetske krize, nastojeći sačuvati socijalni mir i bojeći se da se ne ponove poslijeratna revolucionarna vrenja.

Samouprava socijalnog osiguranja i posredovanja rada (str. 75–77) također je prenaplašena, a uz to i nije bitna za provođenje socijalne politike posredstvom tih ustanova, jer su one radile na osnovi državnih regulativa i često njima upravlja postavljani komesar. Budući da tim ustanovama gotovo čitavo vrijeme upravljaju socijaldemokrati, utjecaj crkve na rad tih organa je svakako minimalan, i mislim da autor mora korigirati svoju tezu na str. 78.

Zadužbine, odnosno zaklade, postojale su i u krajevima izvan Srbije, te bi tekst na str. 78 trebalo ujednačiti.

Na str. 90, govori se da su radničke komore bile prinudne radničke ustanove. To nije točno. One su bile osnovane na temelju Zakona o zaštiti radnika i surađivale su sa sindikalnim organizacijama koje su imale odobrenje za rad i željele se kod nje evidentirati. Svoju ulogu radničke komore nisu mogle ostvariti ne samo zbog otpora poslodavaca, već još više zbog toga što su bile u rukama socijaldemokrata i reformista, odnosno u rukama nacionalnih sindikata uoči drugoga svjetskog rata (str. 91). Ta je problematika, uostalom, u našoj historiografiji dobro razrađena i poznata.

Za prikaz socijalnog zakonodavstva imam jednu načelnu primjedbu. Smatram da nije bilo potrebno toliko detaljizirati prava pojedinih vrsta osiguranja, već da je trebalo dati opširniji osvrt na faktičnu primjenu (str. 92 i dalje). Trebalo je prikazati položaj poljoprivrednih radnika u vezi s agrarnom reformom i izuzimanje poljoprivrednih radnika od socijalnog osiguranja, te ukazati na to da su rudari i željezničari imali svoje posebno osiguranje. Detalji osiguranja za slučaj iznemoglosti gotovo su bespredmetni, jer ni jedan radnik nije primio penziju na osnovi toga osiguranja, zato što do drugoga svjetskog rata nije imao uplaćenih 200 tjedana doprinosa (str. 95).

³ *Isti*, Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867–1914, Beograd 1972, 146.

Na str. 98 spominje se da su sredstva prikupljena osiguranjem za slučaj nezaposlenosti stavljena u specijalni fond za izgradnju jeftinih radničkih stanova. Sredstvima iz toga fonda građene su luksuzne palače radničkih ustanova i financirani javni radovi na kojima se zapošljavao seoski proletarijat. Gradnja radničkih stanova iz tih sredstava bila je minimalna.

4.

Osim nepoznavanja problematike, dr Lakićević je i prilično nemaran. Na str. 15, Zakon o zaštiti radnika navodi se kao propis. Na str. 59, u bilješci 73, navodi se da je u toku 1939. i 1940. bilo u Jugoslaviji 800 štrajkova. Taj podatak svakako je netočan, ali, budući da autor ne navodi izvor, nisam podatak mogla provjeriti. Na str. 76, Središnji ured za osiguranje radnika (SUZOR) navodi se četiri puta sa skraćenicom SUZOB, što može izazvati zbrku u pojmovima.

Na str. 79, u bilješci 82, spominje se da su Nezavisni sindikati do 1923. radili pod nazivom Međusavezni sindikalni odbor. Zapravo postojao je Međusavezni sindikalni odbor Nezavisnih radničkih sindikata, koji se poslije 1923. zove Centralni sindikalni odbor Nezavisnih sindikata.⁴

U bilješci 84, na str. 82, spominje se da je KPJ na izborima za Ustavotvornu skupštinu dobila 48 mandata. Poznato je da je KPJ imala 58 odnosno 59 poslanika.⁵

Na str. 85 govori se o Zakonu o radnjama iz 1921. i Zakonu o radnjama od 5. XI 1931. U međuratnom razdoblju donesen je samo jedan Zakon o radnjama, i to ovaj drugi. Kod prvog navoda riječ je samo o nadopuni srpskog Zakona o radnjama iz 1910. godine, koji nije bio na snazi izvan područja Srbije. Zakoni i zadenodavstvo na str. 85. uopće su veoma krnji, i bilo bi dobro da je dr Lakićević konzultirao Perićevu studiju u *Socijalnom arhivu* i time obogatio svoja saznanja.

Na str. 113 dan je najsumarniji prikaz s pomoću strukture zemljišnih posjeda, uz navod da podatak potječe iz 1921. To nije moguće, jer je jedini popis zemljišnih posjeda proveden tek 1931. godine. Nejasna je također formulacija na istoj str.: »Ali, izvršenje agrarne reforme je odugovlačeno sve do 1931. godine, da ne bi ni do tada bila dosledno sprovedena.«

Dr Lakićević ponegdje znatno odstupa od predmeta. Čemu obrazloženje Keynesove teorije pune zaposlenosti nastale u vremenu krize? Čemu opširan prikaz općinskih koševa na str. 43 i 66, koji i ne pripadaju vremenu što ga obrađuje ovaj rad?

⁴ Josip Cazi, Komunistička partija Jugoslavije i sindikati, Beograd 1969, 29 i 31.

⁵ M. Kolar-Dimitrijević, Neka zapažanja o strukturi predstavnika Komunističke partije na izborima za Ustavotvornu skupštinu 28. XI 1920, Materijali sa simpozija »Drugi kongres KPJ«, Slavonski Brod 1972, 249.

5.

I, na kraju, mislim da je dr Lakićević mnogo pogriješio što nije ograničio svoja istraživanja na prikaz misli i prakse socijalne politike Jugoslavije međuratnog razdoblja u užem smislu, tj. na radničku socijalnu politiku. Promatrajući radništvo i seljaštvo, ratne vojne invalide i dobrovoljce iz prvoga svjetskog rata, djecu i siromašne slojeve grada i sela Lakićević se naprosto izgubio, i, govoreći mnogo, ništa nije rekao do kraja. Ta samo za obradu agrarne reforme u najsumarnijem obliku potrebno je desetak stranica, jer agrarna reforma nije značila isto u Dalmaciji i sjevernim dijelovima zemlje, u Makedoniji i Crnoj Gori, te Bosni i Hercegovini.

Dr Lakićević očito je precijenio svoje snage. Nije moguće pisati o toj složenoj problematici na temelju fragmentarnog poznavanja štampanih izvora i potpunog zanemarivanja poslijeratne povijesne historiografije.⁶ O toj problematici mnogo se pisalo dok je bila aktualna, a ni danas nije posve izvan našeg interesa, jer je današnje socijalno zakonodavstvo građeno na temeljima predratnog. Svakako, Lakićevićev pokušaj da njegova knjiga bude priručnik za studente, očit je promašaj. Ta knjiga nije nikakav priručnik, a ni monografija, jer u njoj problemi nisu dovoljno objašnjeni, dokumentirani ni obrađeni.⁷ A što je knjiga u takvom obliku otišla u štampu treba zamjeriti ne samo autoru već i recenzentima dru Oliveri Burić i dru Milanu Popoviću, koji nisu inzistirali na prepravci knjige, već su dopustili da Institut za socijalnu politiku, a uz financijsku pomoć Republičke zajednice socijalne zaštite SR Srbije, objavi to djelo.

Mira Kolar-Dimitrijević

ALEKSANDRA SANJA LAZAREVIĆ, Život i djelo braće Seljan, Etnografski muzej u Zagrebu, 1977, 128 str.

»Imade navada u ljudskom životu, kojih se čovjek ne može riješiti, koje imadu isti upliv na živce, kao na morfinistu morfijum i na pušača duvan. Jedna od tih navada jest i nagon za putovanjem, čežnja za širokim svjetom, za prouku dalekih i nepoznatih krajeva. To je otrov koji je gorak, ali kada ga čovjek jedanput okusio ne može više da ga se riješi [...]«¹

⁶ Dr Lakićević se ne koristi ni izvrsnim radom *Ratka Pešića*, *Nastanak i razvoj socijalnog osiguranja u Jugoslaviji do početka II svjetskog rata*, Beograd 1957, ni radovima niza drugih autora (Franca Kresala za Sloveniju, npr.). Osobito mu zamjeram što nije konzultirao predratne socijalne časopise *Radničku zaštitu* i *Socijalni arhiv*, koji bi mu donekle nadoknadili propali arhivski fond Ministarstva socijalne politike i narodnog zdravlja.

⁷ Na str. 7 dr Lakićević ukazuje na namjenu knjige, a na str. 43 naziva je monografijom.

¹ Iz dnevnika braće Seljan »Kroz Južnu Ameriku«, 18. V 1903, citirano prema: *A. S. Lazarević, Život i djelo braće Seljan*, str. 107.